

МОЛОТКІНА

Валентина Костянтинівна,
завідувач кафедри історії і культури
України та спеціальних історичних
дисциплін Університету Григорія
Сковороди в Переяславі, доктор
історичних наук, професор

**УКРАЇНСЬКА МОВА – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Мова завжди відігравала величезну роль у визначенні держави, вона була її головним атрибутом, наріжним каменем національної єдності та національної безпеки. Для українців рідна українська мова є запорукою виживання етносу, що надзвичайно важливо для консолідації колективної свідомості (духовної єдності суспільства). Що стосується мов національних меншин, то держава може лише гарантувати їх вільний розвиток, використання та захист від ущемлення чи заборони.

Російське вторгнення до Криму, окупація Донецької, Луганської та інших південних і східних областей України здійснювались і тривають під гаслом «захисту прав російськомовного населення». Мовне питання стало однією з жахливих маніпуляцій російської пропаганди. Кремлівські лідери витіснення української мови поклали в основу політичного тиску та виправдання агресії. Московія завжди використовуватиме російську мову як інструмент завоювання українських територій. Тож, мовне питання має відігравати важливу роль в інформаційно-гуманітарній політиці держави поряд із громадянською освітою, історичною пам'яттю, медіаграмотністю тощо.

Нинішня мовна ситуація в Україні є результатом багатовікового примусового зросійщення населення України, тривалої боротьби з нашою ідентичністю та українською державністю [6, с. 2].

Оскільки українська мова була пов'язана із розвитком української державності, культури, освіти, уряд російської імперії викоринював всі прояви, які пов'язані із національним життям. Її використання заборонялося багатьма царськими указами. Але особливо руйнівними для української мови були Валувський циркуляр 1863 року, який забороняв друк книжок українською та Емський указ Олександра II 1876 р., який заборонив ввіз літератури українською мовою з-за кордону, українські п'єси та пісні, використання української мови в початкових школах, церкві, газетах, журналах, науці, офіційно-діловій сфері, публічних виступах. Та незважаючи на всі заборони, українська мова продовжувала розвиватися.

XX ст. для української мови виявилось не менш бурхливим та драматичним. У 1906 і 1907 – закриття «Просвіти» в Одесі та Миколаєві; 1910 – указ Столипіна про зарахування українців до розряду іногородців і про заборону будь-яких українських організацій; 1914 – указ Миколи II про заборону української преси.

Вижити українській мові допомогли такі відомі усьому світу українці, як: Іван Котляревський, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Леся Українка, Іван Франко та інші. Саме мова стала для них зброєю у відстоюванні національної ідеї, збереженні культурних традицій, національних інтересів.

Знаково, що в час, коли вживання української мови обмежувалося державою, ця мова не могла повноцінно виконувати своїх функцій (насамперед комунікативну – забезпечення спілкування в різних сферах життя), українська мова виконала іншу функцію – консолідаційну: вона не тільки стала об'єднавчим чинником українців у боротьбі за їхні національні права, але й об'єднала поділених між різними імперіями український народ. Отже, мова стала основним націєтворчим чинником.

Перша світова війна та революція 1917 року стали потужним поштовхом для розвитку національно-визвольного руху на українських землях. Створювалися українські органи влади, політичні партії, відроджувалася культура. В УНР та в українській державі гетьмана Павла Скоропадського українська мова стала мовою законодавства, адміністрації, війська, частково освіти. Масово відкривалися українські школи, видавництва, бібліотеки. Але сплеск українізації жорстко перервали більшовики. У перші роки «совітів» влада ледве толерувала українську мову. До прикладу, за першого більшовицького захоплення Києва людей, що говорили українською вважали ворогами, часом навіть розстрілювали.

Після остаточного приєднання України до складу УСРР в 1920 році ідеї знищити українську мову не лише не зникли, а набули нової сили. Так, на початку 1920-х рр. в Україні набула поширення теорія «боротьби двох культур». Суть цієї теорії полягала в тому, що «пролетарська» росія протиставлялася «селянській» Україні й на цій основі робився висновок, що «українізація» не потрібна, оскільки російська (міська) культура неодмінно перемаже українську (сільську) культуру [2, с. 13]. Досить часто існувала думка, що пролетарська культура є всенародною, інтернаціональною, тому мова цієї культури має бути російською, а культура українського селянина дрібнобуржуазна, тому українською мовою не доцільно користуватися [1, с. 22].

Українізація 1920-х рр. продемонструвала, що українська мова здатна обслуговувати всі сфери суспільного життя. Українізація сприяла зростанню національної свідомості українців, стимулювала націонал-комуністичні настрої. У 1933 р. Сталін назвав місцевий націоналізм основною загрозою для єдності радянського союзу. Це означало кінець українізації. Наприкінці 1930-х рр. радянська влада повертається до русифікаторської політики, активних учасників українізації було репресовано.

Варто зазначити, що після закінчення Другої світової війни знову посилювався великодержавний вплив у процесі висвітлення та викладання історії народів СРСР, сталися зміни в ідеологічних формулюваннях, які позначилися на становищі української мови, мов національних меншин та російської мови в УРСР. Влада взяла курс на знищення природного для людини відчуття належності до певної нації, нав'язування відчуття національної солідарності,

інтернаціоналістського способу мислення і світосприйняття [7, с. 365]. Постійно підкреслювалася велика роль російського народу як «старшого брата», перевага його культури і науки, що нібито давала можливість долучитися до найважливіших досягнень світової цивілізації [3, с. 95].

Виразна тенденція в мовній політиці влади СРСР до увічнення панівної ролі російської мови призвела до послідовного обмеження використання української мови в економіці, суспільно-політичному житті, освіті, науці та культурі [5, с. 491]. У результаті, переважна більшість російського населення республіки не володіла (і не бажала опановувати) українською, а близько половини українців, які проживали в містах, в офіційних сферах спілкувалися лише російською, хоча вдома вони зазвичай користувалися рідною мовою. Значна обмеженість сфери її функціонування, пропаганда виключної ролі всього «російського» призвели до закріплення в суспільній свідомості уявлення про меншовартість, «непрестижний» соціальний статус української мови [4, с. 145-146].

Треба визнати, що навіть після проголошення незалежності та закріплення в Конституції України статусу української мови як єдиної державної російська все ще тотально домінувала. Незалежність України, здобута 1991 року не дорівнювала українізації. Хоча українська мова й була оголошена єдиною державною, зростає кількість шкіл з українською мовою навчання й кількість годин на її викладання, вступні кампанії у вишах проводять державною мовою, іспит з української став обов'язковим, засновуються нові видавництва, виходять оригінальні і перекладні книжки. З росії безперешкодно постачають книжки. Через великий тираж вони дешевші за українські. У музиці хоч і з'явилися цікаві виконавці, що співали українською, більш престижною мовою шоу-бізнесу все одно була російська. У пресі, на телебаченні, в кіно домінувала російська.

Лише після перемоги Революції Гідності почалася нова українізація. Закон про освіту посилив роль української мови на всіх рівнях навчання. Засновано культурні інституції: Український культурний фонд, Український інститут книги, Український інститут. Виходять українські фільми українською мовою.

Збройна агресія росії та неприхована фізична загроза існуванню української мови на окупованих територіях призвели до небаченої в попередні роки суспільної згуртованості. Саме в цей час державна мова стала для більшості українців одним із найважливіших атрибутів громадянської ідентичності, національної єдності та незалежності. Та поки що політики й суспільство довго й важко йдуть до розуміння мови як основи формування політичної нації, засобу зміцнення національної свідомості. Протягом усього періоду незалежності України мовна проблема є предметом спекуляцій різних політичних сил із метою задоволення власних інтересів.

Список використаних джерел

1. Гоменюк О. Мовне питання в діяльності пролеткульту в Україні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 3 (57). С. 16–27.

2. Кручек О. А. Становлення державної політики УСРР у галузі національної культури (1920-1923 рр.). Історичні зошити. Київ, 1996. 46 с.
3. Парахіна М. Б. Більшовицька «теорія боротьби двох культур» і історичні реалії 30-60-х років ХХ ст.: еволюція проблеми. *Сумський історико-архівний журнал*. 2012. № XVIII-XIX. С. 95–105.
4. Парахіна М. Б. Особливості русифікації в УРСР у другій половині 1950 – першій половині 1960-х рр. (З історії мовної проблеми). *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 128–146.
5. Україна і росія в історичній ретроспективі : нариси в 3-х томах. Т 2. Радянський проект для України / В. А. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко ; відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 2004. 531 с.
6. Шлепакова Т. Л. Мовне питання в українському суспільстві та його значення для розбудови модерної нації (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2015-2016 рр.). *Інформаційний центр з питань культури та мистецтва. ДЗК*. 2016. Вип. 12/5. 19 с. URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2016/movni.pdf
7. Ярмоленко М. Мовна політика УРСР у 40-80-х рр. ХХ століття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2013. Вип. 3 (65). С. 365-377.

МОРОШАН Наталя Володимирівна,
викладач Відокремленого структурного
підрозділу Дунайського фахового
коледжу Національного університету
«Одеська морська академія»,
кандидат історичних наук

УСНА ІСТОРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ЛОКАЛЬНИЙ ВИМІР

У сучасних умовах трансформації українського суспільства та переосмислення історичного минулого особливої актуальності набувають дослідження, спрямовані на вивчення людського досвіду, індивідуальної пам'яті та повсякденного життя. Одним із провідних методологічних підходів у цьому контексті виступає усна історія, яка дозволяє реконструювати історичні процеси через суб'єктивні наративи їх безпосередніх учасників і свідків. Саме такий підхід сприяє глибшому розумінню процесів формування української ідентичності, зокрема на локальному рівні.

Усна історія як науковий напрям сформувалася у другій половині ХХ ст. у межах міждисциплінарних досліджень, поєднуючи історію, соціологію,